

MŰFORDÍTÁS

===== ÉS MÁSA =====

EXTRÉM SPORTOK

Írások KAPPANYOS ANDRÁS 60. születésnapjára

Szerkesztette
FÖLDES GYÖRGYI
MAJOR ÁGNES
SZÉNÁSI ZOLTÁN

Reciti
Budapest
2022

A kötet megjelenését
a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézete támogatta

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Irodalomtudományi
Intézet

A borítón felhasznált grafikát
SZABICS ÁGNES készítette

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!* 2.5
Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISBN 978 615 6255 41 9

Kiadja a Reciti,
BTK Irodalomtudományi Intézet, ELKH
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
www.reciti.hu
Korrektúra: Sarankó Márta
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Arany János és Angyal Bandi

I.

Arany János születése előtt tizenegy esztendővel, 1806-ban halt meg Ónody András, vagy ahogy országszerte ismerték: Angyal Bandi, a lovas betyár (1760–1805/1806). A róla szóló ballada ellenére nem fogságban hunyt el, hanem ott-hon, betegség következtében.¹ Ezt nemcsak amiatt említem, mert a fikció (esetünkben: folklorikus ismeretek) és a tárgyi valóság közt gyakran tapasztalunk ellentétet. A betyárhagyományra különösen jellemzőek a túlzások, az újraírt toposzok, akár az összekeveredő hősök. Küllős Imola például kikutatta, hogy Ónody ál- és hírnevét kölcsönvéve 1807-ben az ország túlsó végén, Somogyban is felbukkant egy Angyal Bandi álnevű betyár (Horváth András), ráadásul kegyetlen gyilkosságok és ütlegetések árnyékolták a nevét.² A balladák nem róla szólnak, hanem az északi vármegyékben élő, nemesi származású, iskolázott álnévrokonról. A betyár álneve pedig Itáliából származhatott át Magyarországra, hiszen épp a 18. században élt egy Angiolillo ('angyalka') álnevű nápolyi betyár, Angelo Duca, aki ezt persze nemcsak keresztneve nyomán használta, hanem azért is, mert állítólag valóban szétosztotta a szegények közt a zsákmányát. Tekintve, hogy az olasz közkultúra emlékei ekkoriban többféleképp eljuthattak hazánkba, akár az észak-itáliai laktanyák magyar katonasága révén,³ nem meglepő egy ilyen átvétel.

* Készült az *Arany János kritikai kiadás* NKFI-pályázat keretében.

1 Küllős Imola, *Betyárok könyve*, Néprajzi kiskönyvtár (Budapest: Mezőgazdasági Kiadó, 1988), 88.

2 Uo., 34–35.

3 Erről nemrég egy kis tanulmányt is írtam: Csörsz Rumen István, „Itália alulnézetben: Magyar katonák közköltészeti emlékei Észak-Itáliából (1760–1825)”, in *Olasz–magyar művelődési kapcsolatok a 18. században*, szerk. DóvÉk Ágnes, Reciti konferenciakötet 14, 81–202 (Budapest: Reciti, 2022).

Szintén Küllős Imola figyelte meg, hogy a Bandi név az átlagosnál gyakoribb a betyárok körében. Olyannyira, hogy a 19. század végi Patkó Bandi keresztnéve még csak nem is András volt: a dunántúli Patkó fivérek, Jancsi és Pista közösen birtokolták a kultikus álnevet.⁴ Jó eséllyel épp az Angyal Bandi-ponyvák hatására. Hozzátehetjük, a Bandi becenév a *bandita* (szintén olasz gyökerű) szót is rejti, tehát tökéletes egy rablóvezér jelölésére. Ezt a nyelvi összefüggést Arany János is számontarthatta, bár nála nem a betyárok viselik ezt a nevet – ők inkább Pisták⁵ –, hanem esendő, mihaszna figurák, mint Kósza Bandi (*A falu bolondja*, 1850), illetve Bóka Bandi (*Bóka Bandi*, 1877–1880 között).

Angyal Bandi kultusza végigkíséri a 19. század első felét. A régi szöveg számos ponyvakiadást ért meg, de kéziratos másolatait is ismerjük a 19. század első évtizedeiből.⁶ Erdélyi János szintén felvette a *Népdalok és mondák* I. kötetébe (1846),⁷ így az értelmiségi olvasók körében még intenzívebben elterjedhetett. Csaplovics János *Ethnographiai értekezés Magyarországról* című írása (1822) név szerint említi a betyárt,⁸ akárcsak Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiája* (1854).⁹

Hogy Aranynak pontosan mi volt a véleménye az Angyal Bandi-balladáról, nem tudjuk, mert részletesen sose elemezte. Közvetlenül belőle táplálkozó vagy valamely motívumot innen merítő saját művét se ismerjük. Valószínűleg elsődlegesen ponyváról ismerte a dalt, még ha hallotta énekelve is (lásd alább). Bár nem tudjuk biztosan, melyik kiadás forgott a kezében (ezekben az Angyal Bandi-ballada mellett mindig más dalokat is közöltek), de talán árulkodó a kései, *Haja, haja, hagyma-haja* kezdetű dalocskáját (1877) sugalmazó ponyvavers, amely épp egy keltezetlen Angyal Bandi-füzetben jelent meg *Haja, haja, magam raja* kezdettel.¹⁰ További, e ponyvákön kiadott dalszövegekkel és azok variánsaival a versidom-tanulmányban és a *Dalgyűjteményben* is találkozunk, persze egyik adat sem tökéletesen bizonyító erejű. Arany azonban egy helyütt maga állítja, hogy ponyván (is) találkozott Angyal Bandival. A *lacikonyha* című „Vásári kép”-ének (1850) egyik jelenetében egy ponyvaárust láthatunk, mellette az aggodalmas szatócsokat, akik rablótámadástól tartanak, nevezetesen a szomszéd árus kínálatában:

4 Küllős, *Betyárok könyve*, 35–36.

5 Részben feltehetőleg az Arany által 1851-ben kiadott Fábián Pista-ballada hatására.

6 Az Angyal Bandi-ballada 1850 előtti változatairól és variánsrendszeréről önálló tanulmányt tervezek a közeljövőben, készülő ponyvamonoográfiám keretében. Ehhez előzetesen lásd a kéziratos másolatok elemzését: Küllős Imola, „Balladaszüzsék és -típusok legrégebbi kéziratos feljegyzései” [2004], in Küllős Imola, *Közkezen, közszájon, köztudatban: Folklorisztikai tanulmányok*, 105–130 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2012), 126–128.

7 *Népdalok és mondák*, A Kisfaludy-társaság megbízásából szerkeszti és kiadja ERDÉLYI János, Magyar népköltési gyűjtemény (Pest: Beimel József, 1846), 192–194.

8 Gyulai Ágost jegyzete, vö. KODÁLY Zoltán és GYULAI Ágost, közzét., *Arany János népdalgyűjteménye* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952), 139.

9 Uo.

10 Arany versét lásd például AJÖMI, 379. A ponyvadal kiadása: Csörsz Rumen István, kiad., *Magyar világi ponyvairodalom 1700–1820: I. Lírai dalok és versek*, ReTextum 8 (Budapest: Reciti, 2018), 89. sz.

De »Angyal Bandit meg »Zöld Marci«, »Sobri«,
 Sehogyse látszanak ritkulni, fogyni,
 Sokan pislognak széjjel a ponyváru!.¹¹

Arany ismerhette a ponyvakultúrán fanyalgó irodalmárok felsorolásait is, amelyekben az Angyal Bandi-história többször helyet kapott (Czuczor Gergely, Kecskeméthy Csapó Dániel stb.).¹² A vers után tizenegy évvel írt mondata viszont arra figyelmeztet, hogy közel sem tekintette egyformának a magyar betyárponyvákat. Az újabbakat jócskán lejjebb értékelte a századelő termésénél, közülük is kiemelve a *Fehér László*-balladát (szintén ponyvakiadásban terjedt 1838 óta), amelyet másutt is értékes alkotásnak ítélt a silány verselés ellenére.¹³

Népdal-költészetünk folyvást termel: de népi balladánk forrása, úgy látszik, kikapadt. Egy-két zsványkaland mindössze, a mi még népünket érdekli: a hitregés, a hősi, a történeti népműzsa hallgat. De még a betyárrománc is sülyedő irányt látszik venni: a Sobri-félék sehogy sem állják meg a versenyt az Angyal B., Barna Péter históriával, hogy Fehér Lászlót ne is említsem.¹⁴

Az első két ponyvaballada még Arany születése idején terjedt el,¹⁵ mindkettőt dallammal is ismerte, s bekerültek az 1874-ben összeírt kottás *Dalgyűjteményébe*, onnan pedig Bartalus István jóvoltából a nagyközönség is találkozhatott velük a *Magyar Népdalok: Egyetemes Gyűjtemény* I. kötetében, zongorakísérettel.¹⁶ Barna Péter balladájából Aranyé az egyetlen ismert kottás változat a 19. századból (egy jellegzetesen 18. századi dallammal), míg Angyal Bandiét többen többféleképp feljegyezték. Ezekre később még visszatérünk.

11 ARANY JÁNOS, *Kisebb költemények*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Arany János összes művei 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951), 102–105, 103. A továbbiakban: AJÖM I.

12 A kontextusról közköltészeti nézőpontból: Csörsz Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban (1700–1800)*, Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok (Budapest: Universitas Kiadó, 2016), 389–391.

13 Erről bővebben: Csörsz Rumen István, „népdalunk után indulva...»: Arany János nép- és közöltési mintáiból”, *Napút* 19, 6. sz. (2017): 181–198, 182–183.

14 Arany János, *Régi dán balladák*; első megj. *Szépirodalmi Figyelő* (1861); kritikai kiadás: ARANY JÁNOS, *Prózaí művek 2: 1860–1881*, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Arany János összes művei 11 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968), 20–25, 21. A továbbiakban: AJÖM XI.

15 Forráskiadásukat a ReTextum *Magyar világi ponyvairodalom* alsortozatában tervezem. A két szöveg modern szövegkiadása: Csörsz Rumen István, vál., KÜLLÖS Imola, műfaji bevezetők, *Világi énekek és versek 1700–1848: Válogatás*, A magyar költészet kincsesládája 97, 21–22. sz., 29–32 (Budapest: Unikornis Kiadó, 2001).

16 *Magyar népdalok: Egyetemes gyűjtemény*, A Kisfaludy-társaság megbízásából gyűjtötte, s énekre és zongorára alkalmazta BARTALUS István, Első kötet (Budapest: Tettvey Nándor és társa bizománya, 1873), 5. sz. (Barna Péter); Második kötet (Pest: Tettvey Nándor és társa bizománya, 1875), 8. sz. (Angyal Bandi; közvetlenül előtte a Bátkán gyűjtött dallam is, 7. sz., majd a Brassai-féle harmadik, 9. sz., ezekről lásd alább).

Angyal Bandit elsősorban a ballada kezdősora segítségével emlegeti Arany. A nagykőrösi jó barát, Szász Károly *Trencsényi Csák* című költői beszélyéről szóló, kissé epésre sikeredett kritikában (1861) például a betyárdal kezdete, pontosabban a benne rögzült írói-énekszerzői kiszólás tükröződik:

A szólam néha frivol, mint a fönebb idézett helyen, mikor Csák levágja Dávidot s ez (vagy ki?) vissza akarja tartóztatni: „Máté, megállj! *elment eszed?*” S Máté feleli: „Nem az!” – Vagy (183. l.) szerző felkiáltása Lászlóhoz, ki megölte öccsét: „Látod, gyilkos Kain!”... (Lám megmondtam Angyal Bandi...)¹⁷

Gyulai Pálhoz szóló, 1854. január 21-én Nagykőrösről írt levelébe hasonlóképp, már kissé proverbiálisan szótta bele az idézetet:

Hogy a te reményed... akarom mondani: *regényed* buxít, azaz megbukott, végtelenül sajnálom. Megmondtam, Angyalbandi, ne menj az alföldre! [...] Aztán meg „*Vita brevis, ars longa*” e pedant mondatot, barátom, fordítsd meg, hogy hosszú életű légy *e földön*, az az tartsd szem előtt: „*ars brevis, vita longa*”, mert ha egy beszélyt „hónapokig” irsz, felkopik az állad. A jó tanács énrám is rám férne.¹⁸

Érdekes, hogy a másik klasszikus betyár-ponyvaballadából is idéz egy nagykőrösi levelében, 1852. október 1-jén, Tompa Mihálynak:

Vagy, mint a Barna Péter historiájában (Népdalok I. 381. l.) bővebben megolvashatod:

„Nem jó föld ez pajtás, nem jó itten lakni,
Mert... ..”

A költészet legalább bajosan fog e földben felvirágozni: a világtörténet ellenkezőt tanít.¹⁹

A ponyva kezdősora másnál is helyet kap, például a rátámadó Vajda Jánosnál. Nem kizárt, hogy épp a *Koszorúban* pár héttel azelőtt megjelent Szász-kritika ponyvaidézetét vágja vissza Aranynek:

17 ARANY János, „*Trencsényi Csák* [kritika]”, első megj. *Szépirodalmi Figyelő* 1 (1861), három folytatásban. Kritikai kiadás: AJÖM XI, 82–98, 97.

18 ARANY János, *Levelezése II: 1852–1856*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Arany János összes művei 16 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 593. levél, 381–384, 382. A továbbiakban: AJÖM XVI.

19 Uo., 407. levél, 97–99, 98–99.

eszünkbe jut az olyan mezei ember, akit fölcsalnak a sikos szalonba, aztán ott észrevévén, hogy nem jó helyen jár, törtet kifelé, de zavarában nem leli az ajtót, nekimegy a tükörnek, földönt mindent, rátípor mindenre, s azt hiszi, hogy most az egész világ őt neveti, az is ki soha nem is látta, nem is ösmeri. Lám, megmondtam, Angyal Bandi stb.²⁰

Küllös Imola már régen felhívta a figyelmet az Angyal Bandi-ballada kezdősorának proverbiummá válására. Ez sok egyéb mellett a ponyvakultúra intenzív köznyelvi hatását tükrözi.²¹ Arany fenti megnyilatkozásai a levélszövegekben így nemcsak a betyárballada ismeretéről tanúskodnak (amit a versidom-tanulmány és a *Dalgyűjtemény* egyértelműen igazol), hanem arról is, hogy ezt a másodlagos jelentést éppúgy hozzárendelte, sőt terjesztette. Mai szavainkkal így mondhatnánk: 'én [előre] szóltam, hogy baj lesz'; 'járt utat a járatlanért el ne hagyj'. Sőt: 'mindenki a maga szerencséjének a kovácsa'.

Arany természetesen tudott az Angyal Bandit hősként választó irodalmi művekről. Feltehetőleg az 1812-ben színre vitt színjátékról is hallott, amely Balog István társulatának sikerdarabjaként országosan terjedt. Bizonyára a debreceni vándorszínészek körében sem volt ismeretlen, akikkel a kollégium elhagyása után róttá az utakat Thália oltalma alatt. Pór Anna felveti, hogy a ponyvaballada végső szövege akár a színmű hatására is alakulhatott, ezt jelenleg nem tudjuk bizonyítani.²² A betyár halála után fél évszázaddal keletkezett népies elbeszélő költeményről, Tóth Ede *Angyal Bandijáról* (1856) Arany ugyancsak értesült, például a *Hölgyfutár* 1856. május 28-ai számából, ahol saját *Kisebb költeményei* recenziójának egyik folytatását és Tóth művének egy részletét szinte szomszédos lapokon olvashatta. Már pár héttel korábban, Szász Károly leveléből is tudhatott róla, aki versenytársa volt Tóthnak:

Salamon ugyan is azt írja nekem hogy Tomori majus 1sőjén nagy majálist rendez, melyen a többi irodalommal néhány kőrösi tanár s köz[tük] te is ott lesz hogy az általa kitüzött jutalom költői beszélyei közül a jobbak felolvasatván, a társaság sanctionálja a bírák ítéletét. Előre is köszönöm hogy te az én Hedvigemre szavazandottál, mert remélem hogy ugy lesz, Mentovich írja hogy ő is pályázott. Tudom Tóth Endre is, az ő már rég kihíresztelt Angyal Bandijával. De én remélem, hogy mind ezeket legyőzőm.²³

20 Csatár, 1861. április 21., 6. sz. A *Kispuskatűz* című rovatból idézi AJÖM XI, 707.

21 KüLLÖS, *Betyárok könyve*, 88–89, egy közelebbiről meg nem jelölt 1877-es bácskai közmondásadat említésével.

22 Pór Anna, *Balog István és a 19. század elejének népies színjátéka*, Irodalomtörténeti füzetek 86 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974), 53–55.

23 Szász Károly – Aranyak (Kézdivásárhely, 1856. május 1.). AJÖM XVI, 793. levél, 693–649, 693.

Tóth Endre műve láthatólag Arany és Petőfi hatása alatt keletkezett, *Toldi*-frázisok és egyéb, kevésbé eredeti elemek tarkítják. Fontosabbak a közköltészei mottók és intarziák, amelyek a korszak ekkor már nyomtatásból (ponyváról, kalendáriumból, de főleg Erdélyi János köteteiből) ismerhető szövegeiből származnak – egy későbbi elemzés ezek recepcióját nagyban árnyalhatja. Nézőpontunkból ez a mű most csak azért érdemelt figyelmet, mert az Angyal Bandi-kultusz 1850-es évekbeli új hullámát jelzi, akárcsak Ipolyi Arnold szavai a *Magyar Mythologia* (1854) hősi fejezetében. Arany idézetei és metrikai áthallásai egyáltalán nem légtüres térben idézték meg ekkor a nemesi származású lovas betyár alakját és a róla szóló dalt.

II.

Az Angyal Bandi-ballada nem csupán tartalmi szempontból volt fontos Arany számára, sokkal inkább formai okokból. A tanulmány második felében ehhez szeretnék bemutatni néhány adalékot.

Mint már említettem, Arany énekelt formában is ismerte a híres dalt. Az 1874-ben, gyermek- és ifjúkori emlékei nyomán Bartalus István kérésére összeírt *Dalgyűjtemény* I. 75. tétele a népdalok között mutatja be az Angyal Bandi-balladát, egyetlen szakasszal, majd egy másik szöveget is idéz, amely e dallamra éneklendő:

Lám megmondtam Angyal Bandi Ne menj az alföldre
Csikósoknak gulyásoknak közibe közibe

v.

A toronyra sütött a nap Gyűgyűgyű gyűgyűgyű
Beharangoztatott a pap Gyűgyűgyű gyűgyűgyű.²⁴

24 A kottás kézirat régi kiadásában a fotómásolat számozatlan lapokon szerepel, a zenei és szövegjegyzetek külön olvashatók. Vö. KODÁLY és GYULAI, közzét., *Arany János népdalgyűjteménye*, 29 (szövegközlés), 68 (zenei jegyzetek), 138–139 (szövegjegyzetek).

Az Angyal Bandi-ballada 19. századi dallamai között ez a változat egyedinek számít mind a váltakozó ütem (amellyel Arany talán a rubato előadást igyekezett a kottában érzékeltetni), mind a dallamív miatt. A népi gyűjtések közt sem találunk Arany dallamával egyezőt az Angyal Bandi-variánsok között.²⁵ A többi melódia e szöveggel egy másik dallamcsaládba tartozik, melynek elemzése most nem lehet feladatunk.²⁶

203. *Lám megmondtam Angyal Bandi!*

Lám megmondtam An-gyal Ban-di;
Me menj az al-föld-re Chi-ki
gy-lye'it boj-tá-uk-nak Ke-ri-
be Ke-ri-be.

502. *Lám megmondtam Angyal Bandi!*

Lám megmondtam Angyal Ban-di; Me menj az al-föld-re
Chi-ki-uk-nak gy-lye'it-uk-nak Ke-ri-be, Ke-ri-be
föld-re föld-re
Lám megmondtam a vas-lye'ni-ri-be, i-ri-be
Majd egy Ke-ni-lye van me-gye Ke-ri-be Ke-ri-be.

25 A BTK Zenetudományi Intézetének hangarchívumában például: <https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6IjBmd5YWwgQmFuZGkiifQ&page=1> (hozzáférés: 2022.06.03).

26 Bartalus István kéziratában (1860–1880-as évek; BTK Zenetudományi Intézet könyvtára, k. j. n.) például a többi, más helyekről származó dallamvariánsok mind szabályos 2/4-es lüktetésűek, többségükhöz népi variánsokat is könnyen illeszthetünk. I. 502. sz. (Almásai Sámuel 1834-es kéziratáról másolva), II. 263. sz. (Bátka). Arany kéziratából vett másolat, az eredeti váltakozó ütemmel: I. 6. sz.

Az alternatívaként megadott szöveggel társuló dalok (*A toronyra süített a nap* stb.) csak álrühás 14-esek, valójában 8 szótagú verssorokból állnak, a 6-os félsor pedig réjából áll, ahogy Aranynál is, például: „Besüt a nap a templomba, *ihaja, csuhaja*”.²⁷ Az Angyal Bandi-ballada ezzel szemben mindig 14 szótagú, kétsoros szakaszokból áll, esetenként páronként összekapcsolva, ha egy négysoros dallamra énekelték, mert erre is van népzenei adat. Ilyenkor *aabb* rímek zárják a sorokat, de a népi gyakorlatban ez nem tűnik kirívó esetnek.

A ponyvaszövegek énekelt verziói a 18–19. században sem lehettek egységesek, a későbbi népzene gyűjtések pedig kifejezetten arra utalnak, hogy e szövegekhez tájanként más és más dallamot társítottak. Ez azzal függhet össze, hogy az írott verzióhoz viszonylag sokan hozzáfértek (akár 20–30 kiadásban, évtizedeken át), ám a szövegeket kezdetben nem a szájhagyományból ismerték, hanem akár olvasva énekelhették, de mindenképp a nyomtatványról tanulták. A műfaj egyik ősfarmáját adó Barna Péter-balladát például a 20. századi népzenei gyűjtések szerint sehol nem énekelték az Arany által lejegyzett dallamra, hanem más 2×12-es vagy 4×6-os típusdallamokat használtak.²⁸ Nem kizárt tehát, hogy erre a ritkább dallamra is csak „ráhúzták” Nagyszalontán vagy Debrecenben, bár meglepő módon ez a típus a népzenei gyűjtésekből csak a Dunántúlról és a Felföldről ismert. A hiányzó láncszemek miatt ez nehezen vizsgálható, de annyi már látszik, hogy Arany változatát a mezőnyben atipikusnak tarthatjuk.

A magyar nemzeti versidom című, 1856-ban írt tanulmányában Arany a 14 szótagú nagysor felbontásának hagyományát mutatja be négy olyan szövegpéldával, amelyekben a 6-os félsor 3+3 osztású. Itt a betyárballada igen előkelő társaságba kerül, hiszen Amade László és Arany egy-egy saját versidézete olvasható mellettük:

e) 14 szótagút, mely elég használt alak, mind az irodalomban, mind a népnél:

A szép fényes | katonának || gyöngy arany | élete,
Csillog villog | minden felől || jó vitéz | fegyvere.
(Amade.)

Lám megmondtam | Angyal Bandi || ne menj az | alföldre.
(Népdal.)

27 *Felsőöreg* (Tolna), lányok. Gyűjtő Bartók Béla, 1906. Kodály-Rend 8041. Az adatot a *Dalgyűjtemény* készülő új kritikai kiadásának zenei jegyzetéből kölcsönöztem, Rudasné Bajcsay Márta, †Paksa Katalin és Domokos Mária jóvoltából.

28 A BTK Zenetudományi Intézet hangtárában például rendkívül nagy dallamtípusbeli szórással találkozunk, vö. <https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJzemVnXHUwMGU5bnkgYmFybmgEgcFh1MDBlOXRlciAoYmFybmgEgcFh1MDBlOXRlciFkifQ> (hozzáférés: 2022.06.03).

Hová, hová | édes férjem || megyek a | csatába.
(Rozgonyiné, nálam)²⁹

Említhetné Vörösmarty Mihály ifjúkori, 1822-ben írt versét is (*Angyal Bandihoz*), amely a balladahóstit az ének jellemző versformájában szólítja meg (a páros sorok ismétlését hozzáképezhetjük):

A' kinek nincsen barátja	Hát ne búsulj, Bandi pajtás,
Mennyekben,	Lesz szállás)
Az kereshet menedéket	Majd ha Péter nem fogad be,
Poklokban:	Sátánnál. ³⁰

Az 1852-ben írt *Rozgonyiné* említése nagyon fontos adalék Arany részéről (a tanulmányban alig idéz saját versből). Ebben a költeményben mintegy ötvözi a példatárban idézett régi 8+6-osok tartalmi-motivikus részleteit is. Az alábbi Arany-sorok mögött egyszerre bújik meg Angyal Bandi cifra öltözetének leírása és az annak modelljeként szolgáló korábbi, 18. századi katonadicsérők, amelyek Amade *Toborzójának* szabad átköltéseként évtizedekig uralták a műfajt.³¹

Gyöngyös arany fejkötőjét	Tzifra Bunda válla hegyét
Sisakkal borítja,	nyomíttya, nyomíttya,
Karscu fűzött selyem vállát	A' sallangja lába fejét
Páncélba szorítja;	boríttya, boríttya ³²
Kardot is köt: bársony övre	
Gyémántos fogantyút,	
Pici piros csizmáira	
Szép ezüst sarkantyút.	

Csalogatja csemegével
Muci paripáját;
Lebke szellő lebegteti
Tengerzöld ruháját [...]³³

29 ARANY JÁNOS, *Prózai művek 1: Eredeti szépprózai művek, szépprózai fordítások, kisebb cikkek, tanulmányok, iskolai jegyzetek*, s. a. r. KERESZTURY Mária, Arany János összes művei 10 (Budapest Akadémiai Kiadó, 1962), 239.

30 VÖRÖSMARTY Mihály, *Kisebb költemények I. (1826-ig)*, s. a. r. HORVÁTH Károly, Vörösmarty Mihály összes művei 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960), 270. sz.

31 Bővebben: Csörsz Rumen István és KÜLLŐS Imola, s. a. r., *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom*, Régi magyar költők tára: XVIII. század 14 (Budapest: Universitas Kiadó–EditioPrinceps Kiadó, 2013), a katonadalok fejezetében, műfaji előzményekkel együtt.

32 *Az alföldre menendő Angyal Bandi notája* (é. n.) OSZK 803.101. Első, 4. versszak.

33 *Rozgonyiné* (1852); AJÓM I. 174–177, 175.

Az első idézett szakasz egyik rímpárját néhány hónappal később a *Török Bálint* (1853. január 21.) nyitó szakaszában is megvillantja a költő:

Izabella királyné Budában
 Azt se tudja, hova lesz buvában:
 Két ellenség két felől szorítja,
 Szívét a gond száz felől borítja.³⁴

Szintén betyáros és balladás tónusú (vö. Rózsa Sándor, Szabó Vilma), de mindenképp régies ez a sorpár a *Rozgonyiné* vége felé: „Maga Murad ezt a dolgot / nem veszi tréfára”.³⁵ Arany ezt nem a *Toldi*ből emelte át, hanem ifjúkori olvasmányaiából.

Már Kodály Zoltán észrevette, hogy költőnk ugyancsak 1850-es évekbeli, *Két éles kard* című félbehagyott versében is a 8+6-os sortípust használja, az Angyal Bandi-ponyvaszövegre jellemző ismétlésekkel:

Marciánus büszke császár
 Adaját nem fizeti:
 Mennek hozzá kemény szóval
 Etele követi.
 »Az adót te, gyáva császár,
 Megadjad, megadjad!
 Te uradtól, Etelétől,
 Meg se is tagadjad.«

Hallja császár a parancsot,
 Jő megyen fel s alá;
 Teszi magát mintha nem is
 Hallaná, hallaná...³⁶

Ez a komplex allúzió-bokor, a barokkos-mesterkedő szókincs és a ponyváról jól ismert versforma a közönség számára is világossá tette, hogy a középkori történetnek hangsúlyozottan későbbi, mesévé váló olvasatát kapja kézhez.

Hasonlóképp ismétlődő szavakat használ *Az ünneprontók* (1877) első szakaszában, ahol két-két 8-as sorhoz kapcsolódik egy-egy 6-os:

34 Uo., 183–187, 183.

35 Uo., 176 (73–74. sor).

36 ARANY János, *Zsengék, töredékek, rögtönzések*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Arany János összes művei 6 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952), 33.

Zendül, kondul szent harangszó,
 Csengve, bűgva messze hangzó:
 „Imára! imára!”
 Jámbor népe a kis helynek
 Halkan lépve gyűlnek, mennek
 Imára, imára.³⁷

Talán az sem véletlen, hogy Amade *Toborzóját* és állítólag a *Rozgonyinét* is zenével látta el Arany, az előbbi egy 1849-es aktualitást kapott népies műdal adaptációja, az utóbbi elveszett.³⁸ A 14-es sort jól énekelhetőnek tartotta – s voltaképp ugyanennyi szótagból gazdálkodott az angol-skót mintákat követő *Sir Patrick Spens*-fordítás (1853) és *A walesi bárdok* (1857/1863) ezzel sok szálon összefüggő versformájában, amelyet *Chevy Chase*-formának is szokás hívni.³⁹ Kicsit tágabban szemlélve: Aranynak az Angyal Bandi-ballada és más 14-esek már gyerekkorától a fülében lehettek, s az angolszász formát is óhatatlanul kapcsolatba hozta ezekkel.

Végül emlékezzünk vissza: a *Dalgyűjtemény* az Angyal Bandi-nótához nem egyetlen nyolcadokat rendel, hanem az 1–2. ütem *ionicus a minore* jellegű, a 3–4. pedig *anapestus*, bár magyaros nyújtásokkal. Így az első félsor mindig hosszabb két negyeddel, mint a szimmetrikus dallamokban, ahol a 2+2 ütem azonos időtartamot jelöl. Márpedig ha ez a dallam (pontosabban neszme) járt Arany fülében a *Rozgonyiné* vagy a *Két éles kard* írása közben, akkor ezek is így énekelhetők:

○ ○ – – | ○ ○ – – | ○ ○ – | ○ ○ –

Ho – vá, ho – vá, é – des fér – jem? Me – gyek a csa – tá – ba

Ez még akkor sem mellékes, ha tovább szaporítja a versidom-tanulmányban megbúvó, zenei eredetű ellentmondások számát, a klasszikus verstan és az énekelt szimultán vers kettős szabályrendszerét követve.

37 Új kritikai kiadás: ARANY János, *Kisebb költemények* 3. (1860–1882), kiad. S. VARGA Pál, Arany János munkái (Budapest: Universitas Kiadó–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2019), 110. sz., 225–228, 225. Csak az első két strofa ilyen szótagszámú, s egy fogalmazvány tanúsága szerint ezeket még az 1850-es években írta Arany. Uo., 816.

38 Ezekről bővebben lásd: Csörasz Rumen István, „A dalnok bújja »új, méltóbb kobozzal«: Arany János énekköltészeti programja és saját dallamai”, in *A kísértetező Arany*, szerk. GYAPAY László (Budapest: Universitas Kiadó, 2022), [megjelenés előtt].

39 Vö. Csörasz Rumen István, „»amint húrjába csap«”, in *Kősziklára építve: Írások Dávidházi Péter tiszteletére / Built Upon His Rock: Writings in Honour of Péter Dávidházi*, szerk. PANKA Dániel, PINKLI Natália és RUTTKAY Veronika, 54–60 (Budapest: ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet, Anglisztika Tanszék, 2018).